

Федорів Ірина Олегівна — кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК ТА МИРОН КОРДУБА: ІСТОРІЯ ВЗАЄМИН

Відомий у слов'янському й загалом європейському науковому світі фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець й громадський діяч — Володимир Гнатюк (1871–1926) разом із М. Грушевським та І. Франком творили «золоту трійцю» у Науковому товаристві імені Шевченка. Власне із 1898 р. він був секретарем Етнографічної комісії НТШ, а з 1916 р. — її голова; а з 1899 р. — секретар Товариства, функції якого активно виконував близько 20 років, а фактично, до кінця життя.

Для Мирона Кордуби (1876–1947) — Володимир Гнатюк, поруч з іншими відомими на той час ученими та громадськими діячами (М. Грушевським, Ф. Вовком, О. Барвінським, О. Роздольським, І. Крип'якевичем, М. Чубинським, С. Дністрянським, З. Кузелею, С. Томашівським, В. Щуратом та ін.) був одним із тих учених, особисті та наукові контакти з якими сприяли розширенню та збагаченню його професійних інтересів та світогляду. Співпраця обох науковців, що переважно відбувалась за посередництва М. Грушевського, учнем якого був М. Кордуба, відбивалася на ефективній роботі НТШ. Поруч із В. Антоновичем, Д. Багалієм, О. Барвінським, В. Гнатюком, О. Колесою, С. Томашівським, О. Терлецьким — М. Кордуба був одним із перших членів Товариства, до якого вступив у 1896 р., Товариства, що поступово ставало центром наукової праці, особливо в галузях, пов'язаних з українознавством, етнологією, історією [19, с. 392; 3, с. 15–16].

Найбільш плідний період творчих контактів між ученими припадає на кінець ХІХ ст. — 1914 р., коли вибудовувалися основні організаційні засади НТШ, його видавнича діяльність, робота Етнографічної комісії. Хоча співпраця між ученими продовжувалась і під час Першої світової війни та у повоєнні роки.

Як свідчить листування між М. Грушевським і М. Кордубою, спрямуванню наукової роботи М. Кордуби в етнографічному напрямі значною мірою сприяла діяльність Етнографічної комісії, заснованої

при Історико-філософській секції НТШ, з власними друкованими органами, в якій основну роботу виконували І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк [23; 20; 22]. У різні періоди видань В. Гнатюк був редактором «Етнографічного збірника», «Матеріалів до українсько-руської етнології», «Літературно-наукового вістника», активним дописувачем котрих став і М. Кордуба. Власне «Етнографічний збірник» НТШ, заснований у 1895 р. як окреме серійне видання Товариства з метою «публікації матеріалів з української етнографії, зібраних з усієї території, заселеної українським народом». Перші два томи вийшли за редакцією М. Грушевського, наступні видавала новостворена Етнографічна комісія за редакцією І. Франка, В. Гнатюка, О. Роздольського. Навчаючись у Віденському університеті, М. Кордуба дізнався про вихід у світ першого тому «Етнографічного збірника» і звернувся до НТШ: «може здасться се до «Етнографічних записок». Мова йшла про пропозицію написання оглядів фольклористичних матеріалів, що публікувались у двох німецькомовних — угорському і німецькому народознавчих журналах «Ur-Quell» і «Ethnologische Mitteilung» [2, с. 252].

В. Гнатюк започаткував також низку видань українських фольклорних та етнографічних матеріалів, зокрема, «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» (1897–1911), «Галицько-руські анекдоти» (1899), «Галицько-руські народні легенди» (1902–1903) та ін. [2, с. 299]. Тож у цьому контексті чітко прослідковуємо творчі контакти і співпрацю між М. Кордубою і В. Гнатюком.

Ще з другої половини 1890-х рр. М. Кордуба систематично здійснював огляди західноєвропейської наукової літератури, які публікував у «Записках НТШ» і «Літературно-науковому вістнику», реферував історичні та історико-етнографічні журнали: «Журнал з візантієзнавства», «Журнал з австрійської етнографії», «Журнал зі східноєвропейської історії», «Етнологічні повідомлення з Угорщини», «Місячник з народознавства» та ін. [14; 15; 13]. Тут наукові інтереси М. Кордуби й В. Гнатюка особливо збігалися. Неабияку роль відігравала й фінансова підтримка вченого, оскільки дозволяла молодому історику не шукати інших додаткових робіт, а працювати науково. Тому грошово-організаційні питання, які часто у Товаристві вирішував В. Гнатюк, мали також важливе значення.

Поряд з історичними дослідженнями, у ранній період творчості М. Кордуба значну увагу приділяв етнографії, а саме збиранню, аналізу й публікації стародавніх народних звичаїв і обрядів. На сьогодні серед

низки інших відома його праця в галузі етнографії — «Писанки на галицькій Волині» [17]. Історик досліджував звичай малювання писанок з 1896 до 1899 рр. За дорученням Етнографічної комісії він збирав необхідний матеріал на Волині [1, с. 89]. Весною 1896 р. у «Записках НТШ» була опублікована програма квестіонару, розроблена М. Кордубою та доповнена Ф. Вовком [6, с. 1–5]. У вступному слові історик зазначав, що для збереження народної пам'яті цінним є не згубити жоден звичай та обряд. З огляду на те, що традиція розпису писанок занепадає, закликає уважно заповнити запропонований ним квестіонар [6, с. 1]. Складений він був дуже ретельно і вимагав сумлінного виконання. Напрацювання М. Кордуби ввійшли до «Матеріалів до українсько-руської етнології. — Т. 1. 1899», де автор вмістив 156 малюнків писанок [17]. Перед тим, як подавати до друку, що розвідку реферував І. Франко, оцінивши її позитивно [7, с. 3], згодом — Ф. Вовк [2, с. 280]. У ній М. Кордуба звернув увагу на орнамент писанок як дуже цікаву галузь народного мистецтва, зазначив, що писанки на галицькій Волині, поруч покутських, є найкращі в Галичині, а їх орнаментарна частина вказує на високий рівень розвитку розуміння краси народом [16, с. 13].

М. Грушевської у листі від 8 лютого 1897 р. висловлює прохання до М. Кордуби виступити з темою про писанки на Археологічному з'їзді в Києві, «де, — зазначав голова НТШ, нам треба постаратись, реферати треба приладити заздалегідь, і одним з них міг би добре бути про писанки» [2, с. 115]. Це була перша згадка про з'їзд, яку надсилав М. Грушевський у Відень М. Кордубі. Згодом НТШ отримало офіційне запрошення на цю подію, яка мала відбутись у серпні 1899 р. Це зобов'язувало Товариство серйозно поставитись і до вибору тем, і до підготовки рефератів, і взагалі організації заходу. З приводу підготовки до з'їзду в НТШ відбувалися різні наради, обговорення, рекомендації тематики, внаслідок цього оголошено понад 15 доповідей із різних ділянок гуманітаристики. Серед учасників з темами визначились М. Грушевський, В. Гнатюк, І. Франко, Д. Коренець, М. Кордуба, О. Колесса та ін. Однак львівські вчені, знаючи ставлення російської влади, звернулися до київського оргкомітету з'їзду із запитанням, чи робочою мовою і мовою друку матеріалів буде «українсько-руська», інакше це «могло наражати українських вчених на прикрі, образливі, непорозуміння під час з'їзду, коли б справу мови заздалегідь не було з'ясовано» [2, с. 272]. У зв'язку з цим свій лист звернення склав тоді І. Франко. Після багатьох засідань і обговорення київського оргкомітету, незважаючи на заперечення Ф. Флоринського,

верх взяли «толерантні і тактовні» елементи, які запропонували звернутись за вирішенням справи до Московського археологічного товариства, а далі міністра освіти. Останній відповів «згодою на участь у з'їзді галицьких вчених, але поставив умови, які ту згоду фактично уневажнювали, а саме: з огляду, що український («малорусский») язик не різниться од язика «общерусского», не виділяти українських рефератів в окрему групу інших слов'янських мов, а читати ті реферати на звичайних засіданнях з'їзду нарівні з докладами російськими, друкувати ж ті доклади в «Трудах» з'їзду визнавалося за можливе лише в мові російській» [2, с. 273]. НТШ, яке очолювало західноукраїнських учених, відреагували відмовою брати участь у з'їзді. 20 серпня 1899 р. В. Гнатюк та І. Франко звернулися до київського організаційного комітету Археологічного з'їзду з такими словами: «Маємо честь повідомити, що з причин недопущення українсько-руської мови до рефератів на з'їзді, НТШ не може взяти участі в ньому, бо се недопущення робить не тільки практичну перешкоду для тих членів, що не володіють російською мовою, але всім взагалі робить таку участь морально неможливою» [2, с. 274]. Тодішня принципова позиція керівництва НТШ з цього питання зрозуміла. У вищезгаданому листі І. Франко підкреслював, що питання мови для членів Товариства надзвичайно важливе, водночас він зазначав, що хочуть взяти якнайчисленнішу участь у роботі з'їзду «в інтересі розвою дорогої нам усім науки» [2, с. 273]. Безумовно, що їм було прикро, що це не вдалося. Як стверджували очевидці, з'їзд зібрав невелику кількість учасників. На знак солідарності з галицькими вченими взяти участь у з'їзді відмовився й А. Кримський, який у цей час співпрацював із В. Гнатюком. Саме за його ініціативи, А. Кримського було обрано членом НТШ [26, с. 187].

В. Гнатюк неодноразово наголошував на дискримінації української нації й мови в Наддніпрянській Україні, як міг, боровся з цим. Позиція вченого проявилася й під час відкриття пам'ятника зачинателеві нової української літератури — Івану Котляревському у Полтаві. Пам'ятник мав бути відкритим у 1898 р. з нагоди 130-річчя від дня народження поета і 100-річчя виходу «Енеїди». Однак через адміністративні перешкоди його відкрили лише в 1903 р. [10, с. 172]. Офіційна програма свята складалася з урочистого відкриття монумента 30 серпня, засідання міської думи в будинку культурно-просвітнього товариства імені М. Гоголя з привітаннями від гостей і делегацій, читання уривків з «Енеїди», вистави «Наталка-Полтавка» і концерту [5, с. 243].

Як писав В. Гнатюк, відкриття було «першим в своїм роді національним святом». Російський уряд дозволив влаштувати його, але заборонив виступати на ньому українською мовою, проти чого різко запротестувала українська інтелігенція Галичини на чолі з В. Гнатюком. Врешті делегатам дозволили виступати рідною мовою. «Свято чисто українське, — писав В. Гнатюк, — відкривається пам'ятник українському поетові, твори якого написані також по-українськи і призначені для українців, тим часом вони не можуть у своїй мові віддати йому пошани! Щось подібне неможливе хіба в цілому світі» [10, с. 172].

Від буковинської делегації на відкриття пам'ятника тоді прибули В. Сімович та М. Кордуба. Відтак, можемо стверджувати, що М. Кордуба і В. Гнатюк зустрічалися під час тих урочистостей. М. Кордуба організував на святі студентську вечірку. Серед її учасників були Леся Українка та Василь Стефаник. Разом з М. Кордубою та В. Сімовичем головні ролі в ритуалі вечірки виконували Д. Антонович і М. Вороний [5, с. 243]. Про це свято є цінні спогади Д. Дорошенка [5].

У Чернівцях М. Кордуба проживав у 1900–1918 рр., працював у другій державній чернівецькій гімназії. Історик став одним із засновників Українського історичного товариства у Чернівцях (1902), завданням якого було згуртувати місцеву українську інтелектуальну еліту. У Товариство входили в основному професори та студенти Чернівецького університету, гімназійні викладачі [11, с. 210]. Очолював його професор кафедри історії Східної Європи у Чернівецькому університеті В. Мількович, пізніше — С. Смаль-Стоцький та відомий фольклорист і етнограф З. Кузеля. Пріоритетними напрямками дослідної роботи цієї інституції стали історія, демографія, етнографія, статистика та мистецтво Буковини [9, с. 74]. Власне в одному із листів до М. Грушевського (Чернівці, 14. 05. 1902 р.) М. Кордуба зазначав: «Професор Мількович заходить коло основания руського історично-етнографічного товариства і візвав мене до спільної акції в сій справі. Я думаю ставити внесеня, щоб товариство се містило праці свої у «Записках» (на свій орган нема грошей), не знаю лиш, чи Товариство імени Шевченка на се згодилося» [2, с. 174]. У зворотньому листі до М. Кордуби, М. Грушевський повідомляв, що проінформував про «Записки» «пана Гнатюка», і що план такого історико-етнографічного

товариства дуже добрий, що НТШ радо прийматиме публікації його членів [2, с. 175].

У чернівецький період М. Кордуба регулярно листувався з В. Гнатюком, як правило, з питань видавництва, пересилання літератури, часто порушувалися фінансові справи. «Прошу зробити мені 50 відбиток розвідки до збірника М. Грушевського і вислати разом з 1 примірником книжки» (лист від 7 травня 1905); «... чистий скандал, що я досі не одержав жодного примірника того тому джерел, де вийшли мої матеріали», «скажіть, кому треба, прислати мені «Записки» до Відня», «... будьте так добрі, казати мені вислати відбитки моєї розвідки про зносини Хмельницького з Венецією...» (лист від 13 липня 1907 р.) [23, арк. 101, 109, 112, 113]. Неодноразово викликали труднощі питання про сплату М. Кордубі гонорарів за опубліковані праці. Історик звертається до В. Гнатюка владнати ці справи. Так було з матеріалами до Хмельниччини, за які вчений просить підвищити гонорар, оскільки на збирання матеріалів у Відні не мав ніякої субсидії від НТШ [23, арк. 106–107]. Грошові питання М. Кордуба порушує і в листі до М. Грушевського від 23 лютого 1912 р.: «хочу просити о остаточне залагоджене моєї справи з виданем XII тому «Матеріялів»... (йдеться про «Матеріали до історії української козаччини» — І. Ф.), друга справа, се справа гонорару. Я за тим вже чимало написався листів і до Гнатюка, і до Томашівського, і до Роздольського, бо не раз був в потребі». У листі йшлося і про авторські примірники М. Кордубі, які він мав надіслати у віденський та московський архіви за дозвіл користування їх фондами [2, с. 198]. Зазначимо, що з О. Роздольським М. Кордуба тісно контактував у питаннях збору етнографічних матеріалів, з цього приводу, з ним активно листувався. О. Роздольський у свою чергу співпрацював у НТШ з І. Франком, В. Гнатюком і Ф. Колессою. В «Етнографічному збірнику» НТШ публікувалися зібрані ним «Галицькі народні казки», «Галицькі народні новели» та ін. [2, с. 316].

У листуванні між М. Грушевським й М. Кордубою, неодноразово згадується В. Гнатюк у різних спільних дорученнях: «про книжки, які Вами прислані, напишіть до Товариства, взглядно до секретаря — Гнатюка, бо в вашім листі не кажете, яких саме томів не одержали» (лист М. Грушевського від 11 листопада 1899); «за бракуючими випусками «Записок» звернувся до добродія Гнатюка» (лист М. Кордуби від 26 березня 1900) [2, с. 163, 165].

Із листування дізнаємося про наукові взаємини В. Гнатюка з видатним австрійським і європейським етнологом і народознавцем, професором Віденського університету, одним із засновників Етнографічного музею у Відні (упродовж 1911–1923 рр. — його директором) — Міхаелем Габерляндом (1860–1940). Праці австрійського етнолога були добре знані в Галичині. Це засвідчують не лише контакти з І. Франком і В. Гнатюком, діяльність М. Габерлянда і його дослідження у «Записках НТШ», «але й неодноразові згадки його імені у листах М. Кордуби, розвідки-рецензії М. Кордуби, З. Кузелі, І. Свенціцького про редактований ним журнал «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», який безумовно викликав інтерес у членів Етнографічної комісії. Власне М. Кордуба опублікував у «Записках НТШ» рецензію на перший річник журналу [2, с. 250, 265].

Для М. Кордуби, як учня М. Грушевського, важливою була участь у виданні ювілейного наукового збірника, присвяченого вченому з нагоди його десятилітньої наукової діяльності в Галичині (1894–1904) [24, с. 343; 25]. Запрошення він одержав у листі від В. Гнатюка. Відповідаючи, М. Кордуба зазначав, що дуже радий взяти участь у запланованій справі на честь такого поважного діяча і вважає своїм обов'язком долучитися до неї: «на жаль, не маю під рукою нічого готового з тих речей, які надавалися б до збірки. Прошу проте заховати для мене 1,5–2 аркуші друку в другій частині, а я надіюсь на основі зібраного вже матеріалу зладити до січня 1905 р. розвідку з Буковинської історії» (лист від 15 жовтня 1904 р.) [23, арк. 103]. У квітні 1905 р. вчений пересилає вже готову статтю В. Гнатюку «Молдавсько-польська границя на Покутю до смерті Стефана Великого» [23, арк. 101; 25, с. 158–184].

У чернівецький період діяльності М. Кордуби переконання вчених були суголосні у ще одному важливому питанні. Обоє істориків хвилював стан справ навколо боротьби за Український університет у Львові. У роки Першої світової війни, події якої загрожували знищенням культурно-інституційних здобутків української інтелігенції у Галичині, М. Кордуба відновив традицію дієвої підтримки НТШ справи українського університету у Львові, зокрема практику підготовки спільних меморандумів від Товариства й українських депутатів Віденського парламенту на адресу уряду [8, с. 117]. Зазначимо, що В. Гнатюк теж активно обґрунтовував потребу створення Українського університету у Львові [2, с. 299], з викладанням українською мовою «від-

повідно до потреб українсько-руського населення Галичини» [4, с. 111]. Про це він писав ще у 1899 р. Для цього, як вважав В. Гнатюк, треба збільшити кількість кафедр на всіх факультетах. Але Галицький сейм з польською більшість перешкоджав цьому. Тому не лише не збільшували їх, а й «існуючі вже не обсаджували цілими роками». Професорів українців «зіпхали на підрядне становище», довели до того, що «русини дістають університетські ступені не у Львові, стають професорами по чужих університетах і там доходять до значення учених з європейською славою» [26, с. 183]. Власне справа Українського університету так і залишалася не вирішеною. У довоєнний час австрійський уряд проектував розгляд питання такого університету щонайпізніше на жовтень 1916 р., тому у березні того ж року М. Кордуба на засіданні Товариства запропонував текст Меморандуму НТШ до Міністерства культів і освіти у даній справі. Після засідання передав його до друку, щоб, від'їжджаючи до Відня, завезти його у Міністерство [8, с. 117]. «Складається враження, — писав М. Кордуба до С. Томашівського, — що наші політичні керманічі нічого так не бояться, як заснування українського університету в Польщі. Кажеш, що у інших народів проти такого трактування справи піднявся б уже крик обурення серед наукових кіл? Так, але у них є десятки тижневиків, місячників, в котрих можна б це зробити, а в нас? Поза «Ділом» і йдучим за ним у хвості «Новим часом» та провокаційною «Радою» нічого нема. Ані до «Громадського Голосу», ані до польських журнальчиків нам з такими статтями не вибратися» [21, арк. 15].

В. Гнатюк не одноразово підкреслював важливе значення «рідного шкільництва» і у школах та гімназіях, бо іншомовне — чуже українській нації і «причиняється тільки до денаціоналізації». Викладання українською мовою різних предметів надзвичайно важливе з точки зору національності. Але це питання, на його думку, в школах поставлене погано. Вчителі не навчають ґрунтовно, бо й самі добре не знають її, використовують недосконалі підручники. Адже «доси нема у нас порядної наукової граматики нашої мови і повного словаря» [26, с. 182]. Власне аналіз стану освіти на півавстрійській Буковині й Галичині, дав змогу В. Гнатюку зробити висновок, що «ніякий нарід не упосліджений так у шкільництві в Австрії, як русини». Австрійська влада всіляко перешкоджала розвитку українських шкіл, більшість гімназій відкривалось для молоді польської національності. Протидіяти цьому, на думку вченого, треба заснуванням приватних гімназій з

обов'язковим поступовим переведенням їх на державні кошти. Складною була справа й на Буковині, хоча українці становили там більшість населення, «в шкільництві покривджені вони як і галицькі русини» [26, с. 182]. У 1897–1898 рр. на Буковині діяло лише 349 шкіл: з них українських — 147. Існувало два типи утравквістичних гімназій: — перший, коли в нижчих гімназіях німецькою проводиться навчання німецької та грецької мов, інші предмети викладаються рідною мовою, а у вищих школах — навчання німецькою мовою усіх предметів; — другий тип — у нижчих гімназіях німецькою проводилось навчання німецької і грецької мови, історії, географії, природничих наук, решта предметів рідною мовою. У вищій школі — німецькою мовою викладалася математика і філософія [18, с. 3].

Ця проблема надзвичайно непокоїла і М. Кордубу, в цьому питанні вчені були одностайними. Значна частка діяльності історика у буковинський період життя стосувалася покращення стану українського шкільництва, вивченню української мови, історії, географії в середніх і вищих школах. З цією метою як член «Руської Бесіди» М. Кордуба реорганізував бібліотеку україністики товариства [12, с. 293]. У праці «Утравквізм в гімназії» (Чернівці, 1904 р.) з власного педагогічного досвіду М. Кордуба наголошував на шкідливості викладання в гімназіях та вищих школах німецькою мовою таких предметів, як історія, географія, математика, філософія, грецька мова тощо. Це, на думку автора, призводило до механічного заучування матеріалу, використання друкованих перекладів, втрати інтересу до предмета, зрештою, до забуття рідної мови [18, с. 20]. Школа повинна створювати відповідні умови для гармонійного розвитку здібностей дитини. «Будь-яка інформація буде незрозумілою і важкою для сприйняття, якщо її форма не пристосована до розуму учня» [18, с. 8]. Вчений наголошував, що знання іноземної мови ніколи не повинно ставати метою освіти, а лише допоміжним засобом [18, с. 41].

Проблема постала настільки гостро, що 2 лютого 1905 р. було скликано засідання центрального товариства «Руська Школа», яке відбулося у приміщенні «Народного Дому». На ньому вирішено вислати до Міністерства культів і освіти петицію з вимогою скасування утравквізму в другій державній Чернівецькій гімназії. До петиції долучалася й брошура М. Кордуби [27, с. 3].

Зацікавлення темою національного шкільництва, усвідомлення його важливості на початку ХХ ст. було притаманне передовій частині

західноукраїнської інтелігенції, котра розуміла значення школи й освіти для народу. В. Гнатюк, незважаючи на вимушений відхід від власне педагогічної діяльності та перехід до праці безпосередньо в НТШ, упродовж свого життя не випускав з уваги питань галицького шкільництва. Своїми дослідженнями та діяльністю обоє учених залучали народних вчителів та учнів до активної етнографічної практики, формували із них збирачів фольклорних матеріалів.

Як свідчить документальна база, інтереси науковців, їх творчі взаємини найбільшою мірою пересікались у контексті співпраці у Науковому товаристві імені Шевченка, його Етнографічній комісії, різного роду видавничих справах, рецензійній діяльності. Епістолярна й творча спадщина М. Кордуби та В. Гнатюка наглядно ілюструє, що поряд із науковими та особистими контактами між ученими важливе місце займали справи, пов'язані з їх громадською та культурно-просвітницькою діяльністю. Обоє (ювілей котрих відзначаємо цього-річ), без сумніву становили кістяк майбутньої Академії наук, були близькими у своїх переконаннях щодо змісту й характеру українського національного відродження на рубежі століть, необхідних реформ у системі освіти, науки й культури.

Література

1. Алексієвець М. М., Савенко В. В. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Тернопіль, 1999. 188 с.
2. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / упорядн., авт. вступ. розд. і наук. комент. О. А. Купчинський. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2016. 424 с.
3. Винар Л. М. Грушевський — історик України. *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів: Атлас, 1994. С. 13–31.
4. Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові. *Літературно-науковий вістник*. 1899. Т. 7. Кн. 8. С. 111–114.
5. Дорошенко Д. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року. *Літературно-науковий вістник*. Річн. 22. Кн. 11. Т. 131. 1923. С. 239–246.
6. З товариства. *Записки НТШ*. Т. 11. Львів, 1896. С. 1–5.
7. З товариства. *Записки НТШ*. Т. 17. Львів, 1897. С. 1–4.

8. Зайцева З. Мирон Кордуба й українські наукові товариства. *Український історичний журнал*. 2002. № 6. С. 108–122.
9. Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи*. Зб. наук. праць. Київ–Чернівці, 1997. С. 74–75.
10. Іванюта І. Суспільно-політична діяльність Володимира Гнатюка у контексті національного відродження України кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. Тернопіль: Лілея, 2005. 352 с.
11. Історичне товариство в Чернівцях. *Літературно-науковий вістник*. Річн. 6. Ч. І. Т. 21. Львів, 1903. С. 210–214.
12. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина. Її минуле і сучасне. Париж – Філадельфія – Детройт: Зелена Буковина, 1956. 965 с.
13. Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1897 р. *Записки НТШ*. Т. 22. Львів, 1898. С. 1–42; Кордуба М. Огляд часописей за 1897 р.: часописи видані в російській Україні. *Записки НТШ*. Т. 25. Львів, 1898. С. 1–80; Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1898 р. *Записки НТШ*. Т. 28. Львів, 1899. С. 1–36; Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1898 р. *Записки НТШ*. Т. 29. Львів, 1899. С. 1–31.
14. Кордуба М. Огляд часописей за 1895 р. Часописи видавані поза Україною. *Записки НТШ*. 1896. Т. ХІV. С. 37–40 (Наукова хроніка).
15. Кордуба М. Огляд часописей за 1896 р. Часописи видавані поза Україною. *Записки НТШ*. 1897. Т. ХХ. С. 35–37 (Наукова хроніка).
16. Кордуба М. Орнамент писанок на галицькій Волині. *Записки НТШ*. Т. 31–32. Львів, 1899. С. 13–14.
17. Кордуба М. Писанки на Галицькій Волині. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Т. 1. Львів, 1899. С. 169–210.
18. Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с.
19. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894–1913 рр. *Записки Наукового Товари-*

- ства ім. Т. Шевченка*. Т. 222. Львів: Вид-во НТШ у Львові, 1991. С. 392–411.
20. Листи В. Гнатюка до М. Кордуби. Родинний архів Адріани Огорчак (м. Львів).
 21. Листи Кордуби М. до Томашівського С. ЦДІАУ у м. Львові. Ф. 368 (Томашівський Степан, історик, публіцист, політичний діяч, дійсний член НТШ. 1875–1930 рр.). Оп. 1. Спр. 170. Арк. 13–15.
 22. Листи М. Кордуби до В. Гнатюка. Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 34.
 23. Листи М. Кордуби до В. Гнатюка. ЦДІАУ у м. Львові. Ф. 309. Оп. 1. Зв. 155. Спр. 2274. Арк. 101–114.
 24. Макар Ю., Добржанський О. Грушевський і українська інтелігенція Буковини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Михайло Грушевський*. Збірник наукових праць і матеріалів міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів: Атлас, 1994. С. 340–345.
 25. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерті Стефана Великого. *Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди Його десятилітньої наукової праці у Галичині (1894–1904)*. Львів, 1906. С. 158–184.
 26. Ракович Б. Роль Володимира Гнатюка в українському національно-культурному відродженні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. Тернопіль: Лілея, 2005. 352 с.
 27. Рух в руских товариствах. *Буковина*. 1905. 12 лютого. Ч. 13. С. 3.